

«НОМО ЕКОНОМІКУС»: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ

Актуальність теми : констатувати, що концепт homo economicus набуває різного характеру в багатих і бідних країнах.

Мета : розглянути співвідношення методологічних та культурно-антропологічних аспектів концепту homo economicus-a.

Завдання : якою мірою можна говорити про відповідний культурно-антропологічний тип у його реалістичній інтерпретації, а у якій як про суто технічний термін концептуально-мовного каркасу економічної науки

Об'єктом даної теми є поняття « Homo economicus », його сутність та проблеми

Предметом еволюцію найбільш відомих економічних учень стосовно об'єктів і суб'єктів економічної діяльності та місця людини у суспільному поступі.

В сучасній літературі, присвяченій філософським і методологічним проблемам економічної теорії термін «homo economicus» вживається в двох основних значеннях. Перше розглядає його як суто технічний конструкт чи модель, утворену у виді суми певних припущень та уявлень, узятих у їхній граничній формі, або, якщо простіше, як певну ідеалізацію. Друге розглядає «homo economicus» як певний антропологічний тип, який характеризується відповідними ціннісними та поведінковими особливостями [5, с.175]. Російський дослідник А.Н.Сорочайкін називає такий другий варіант «психологізованим» варіантом першого ідеалізованого варіанту і вказує на те, що його можна розглядати як абстракцію психологічних аспектів суто економічної поведінки [6, с. 122].

Я пропоную розглянути співвідношення методологічних та культурно-антропологічних аспектів концепту homo economicus-a, або, якщо простіше, якою мірою можна говорити про відповідний культурно-антропологічний тип у його реалістичній інтерпретації, а у якій як про суто технічний термін концептуально-мовного каркасу економічної науки. Як буде показано, ці два аспекти є історично й методологічно нерозривно пов'язані і не можуть розглядатися у відриві один від одного.

Безперечно, що в рамках сучасної економічної теорії homo economicus є насамперед ідеалізацією, тобто певною умовною моделлю людини, чия поведінка визначається виключно власними економічними інтересами, які вона переслідує безвідносно щодо інтересів інших людей. Умовність такої моделі є очевидною для всіх теоретиків економічної теорії та філософської антропології і використовується в ролі суто абстрактного конструкту для побудови подальших економічних моделей.

Вперше конструкт homo economicus-у вводить у своїх працях класик політичної економії Джон Стюарт Мілль. Він пише, що політична економія не займається усією цілісністю різних сторін життя суспільства чи окремої людини, а бере з цієї цілісності лише один аспект, аспект накопичення багатства. Відповідно, людина в контексті політичної економії береться як істота, яка бажає володіти матеріальними цінностями. З усіх властивостей притаманних людині розглядаються лише такі (відраза до праці, бажання задоволення тут і нині), які є дотичними до цього аспекту. Ключовим моментом людської природи в даному зрізі виступає індивідуалізм (тобто кожен сам за себе і переслідує власні інтереси), який виражається в матеріальному зацікавленні та інструментальній раціональності [5].

Слід зазначити однак, що витoki концепту «homo economicus» чітко простежуються до «selfish school» («егоїстична школа»), представниками якої були Гоббс і Мандевіль. Загальний висновок, який слідує з концепції «selfish school» – це презумпція методологічного індивідуалізму та егоїзму в аналізі місця людини в соціумі. Дж. Инграм («карикуризував» homo economicus-a, вказуючи, що він відрізняється від genus Homo як свого роду «money-making animal» («тварина, що робить гроші»). Теорія будується через узагальнення, абстракції та ідеалізації такі як «досконалий ринок», «суто планове господарство», «попит і пропозиція» тощо. Вони утворюють певні семіотично-концептуальні структури, крізь призму яких оцінюються реальні економічні процеси. Одним з елементів таких структур і виступає ідея homo economicus-a. Вона є одночасно абстракцією та ідеалізацією – абстракцією див. Раніше репрезентацію Мілля; що ж стосується ідеалізації, то тут можна згадати визначення homo economicus-a запевний ідеальний тип.

Тобто, є цілком очевидним, що, якщо homo economicus і є абстракцією, то виникає вона не просто так, а як продовження певного антропологічного образу, і що передумови виникнення ідеї homo economicus-a слід шукати в особливостях ментальності Нового часу. У своїй книзі «Галактика Гутенберга» канадський філософ Маршалл Мак-Люен відзначає, що саме в цей час «люди переводили себе зі світу ролей до світу посад» [2, с. 29]. Що саме в цей час (перелоним моментом виступає XVI-те століття) внаслідок винайдення книгодруку і перетворення читання на масовий феномен культури починає змінюватися панівний тип сприйняття людини. Він змінюється з так званого аудіотактильного на візуальний. Звичка читати, тобто сприймати інформацію суто візуально, через абстрактні знаки, що послідовно слідує один за одним, інтеріоризується і призводить до того, що в сприйнятті людини починають домінувати суто візуальні дані, інші ж чуття просто ігноруються. Така зміна породжує те, що ми звичайно називаємо класичною раціональністю.

Насамперед характеристикою візуального типу сприйняття, який вимагає наявності певної відстані (а отже чіткого розділення і протиставлення) між суб'єктом і об'єктом. Об'єкт чітко стає тим, чим він мислився з самого початку, тобто тим, що протистоїть активності суб'єкта і є незалежним від нього. Суб'єкт і суб'єктивне починають асоціюватися з тим, що не є об'єктом і об'єктивним. Відбувається розщеплення цілісної індивідуальності, якій відповідає таке ж цілісне аудіотактильне сприйняття, на окремі складові та функції. У своїй книзі Мак-Люен наводить багато різних нюансів такого розщеплення. Це і розщеплення на внутрішнє (суб'єктивне) і зовнішнє (об'єктивне), на особистіть і функцію, раціональне та ірраціональне тощо. Якщо аудіотактильне сприйняття дописемної культури не передбачало виділення тих чи інших сторін життя в окремі незалежні чи автономні галузі, то сприйняття візуальне наполягає саме на такому.

Відповідно, якщо раніше майно і влада чи політика та економіка були нероздільними, і бути можновладцем означало також певний образ і власність, що забезпечує це образ, то тепер вони можуть мислитися окремо. Відповідно і влада (політика) і володіння (економіка) стають функціями [2]. В такому контексті стає можливим розгляд людини у виді сукупності певних аспектів і функцій: людина політична, людина мисляча, людина як тіло (чи організм) тощо. Людина економічна стає одним із аспектів життя людини. Відповідно той хто займається економікою сприймає людину (в тому числі себе самого) як homo economicus-a. Тобто як певний образ. Очевидно, що цей образ не може бути повним і цілісним.

Економіка передбачає серед іншого працю, в тому числі таку, яку важко змодельовати через саме лише переслідування вигоди. Справа в тому, що всі так звані класичні економічні теорії як XIX-го, так і XX-го століття робили наголос на торгівлі. Що саме торгівля сприяє загальній вигоді і робить усіх багатими. Але при цьому дуже часто при розширенні торговельних зв'язків та скасуванні бар'єрів багаті країни стають ще багатшими, а бідні так і лишаються бідними. Чому? Сучасний американський дослідник Ерік Райнерт пояснює це різною продуктивністю праці.

Е. Райнерт наводить три різновиди визначення капіталізму. По-перше, це два визначення часів холодної війни – а саме: 1) визначення капіталізму як системи, що спирається на приватну власність на засоби виробництва, у якій вся регуляція віддана ринковим механізмам (таке визначення в тих чи інших варіаціях, фактично, є загально визнаним на

сьогодні) і 2) марксистське визначення, яке в цілому повторює перше, підкреслюючи класовий характер суспільства при капіталізмі. Недоліком і першого, і другого за Райнертом є відсутність особливих згадок про виробництво. Обидва зазначені підходи, відзначає Райнерт, беруть початок у трудовій теорії вартості Д. Рікардо, яка спирається на суто механічне поєднання праці і капіталу, без аналізу продуктивності праці [4, с. 165-170]. Третій підхід, який наводить Райнерт - це підхід Вернера Зомбарта, що був поширеним на початку ХХ століття. Капіталізм за Зомбартом – це устрій, який спирається на такі чинники: 1) підприємців або людей, що є агентами економічної ініціативи, 2) державу, що забезпечує умови для реалізації їх ініціативи, 3) машинний процес або механізовану індустрію. Власне головна ідея Райнерта полягає в тому, що багаті країни є багатими, а бідні бідними внаслідок різної продуктивності праці, внаслідок того, що багаті країни розвивають галузі з високою продуктивністю та віддачею (тобто індустріальне виробництво), а бідні з низькою (тобто видобуток і продаж ресурсів та агровиробництво). На нещастя ж для бідних країн пануючими в ХХ столітті стали теорії, які беруть початок від А. Сміта та Д. Рікардо, які de facto об'єднують торгівлю і виробництво в абстрактні робочі години. В другій половині ХХ століття в гонитві за науковістю економічні теорії рухаються в бік все більшої формалізації та математизації. Формалізувати ж вдається лише такі чинники, як капітал (гроші), робочу силу (людські ресурси) та ринки, чинники, які з точки зору теорії Зомбарта є другорядними і допоміжними стосовно виробництва. Рухаючись у цьому напрямку, економічні теорії стають усе більш замкненими на самих себе. «Економічна теорія відсахнулася від «м'явих» соціальних наук на користь соціології і підвищила свій авторитет, присунувшись ближче до таких «суворих» наук, як фізика. Проте економісти використовували модель рівноваги, від якої фізики відмовилися ще в 1930-х роках. Економісти поступово втратили свою колишню здатність рухатися між теоретичними моделями і реальним світом і корегувати моделі, коли вони вочевидь суперечать звичайному здоровому глуздові» - пише Райнерт [4, с. 167]. Щоправда це все здебільшого у теорії, жертвою якої стають саме бідні країни. В багатих же країнах панує прагматизм[4]. Прагматизм, який полягає в тому, що внутрішній ринок відкривається лише після того, як з'явиться розвинута індустрія з високою продуктивністю праці та капіталовіддачею.

І на завершення можна констатувати, що концепт homo economicus набуває різного характеру в багатих і бідних країнах. У багатих він виступає суто як наукова абстракція, необхідна для побудови економічних теорій. Сам же реальний спосіб як життя, так і праці різко відрізняється від абстракції. В бідних же країнах homo economicus перетворюється на прокляття, яке переслідує людину, змушуючи жертвувати повнотою творчого життя задля економічного виживання.

Література

1. Гончарук (Чолач) Т.В., Джугла Н.В., Етнологічні інтенції осмислення українства у філософії Богдана Цимбалістого. // Психологія і педагогіка. – Тернопіль, 2018. - №1-2. – с 155-162.
2. Джугла Н. До питання Українського східного Обряду у рішеннях Замойського скандалу 1720р. / Історія релігій в Україні. – Львів, «Логос», 2005. – с 210-215
3. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга – Київ, Ніка-центр, 2008. – 392 с.
4. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли ... і чому бідні країни лишаються бідними// Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли ... і чому бідні країни лишаються бідними – К. Темпора, 2014. - 444 с. Сорочайкин А.Н. Методологические аспекты «homo economicus» как антропологической модели: идеализация, конструктивность, символичность//Основы экономики, управления и права, выпуск № 2 (2), 2012. – 130 с. Сорочайкин А.Н. Homo economicus: антропологические предпосылки и эпистемологические допущения экономических теорий: монография. Самара: Офорт, 2009. - 352 с
5. Філософія: навч. посіб./Гончарук Т.В., Джугла Н.В., Шумка М.Л., - Тернопіль: підручники і посібники, 2016. – 416 с